

РЕАЛІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИРОБНИЧИХ КООПЕРАТИВІВ

*М. Й. Малік, д. е. н., професор, академік НААН,
В. А. Мамчур, к. е. н.*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Наведено вітчизняні реалії організації та функціонування сільськогосподарських виробничих кооперативів. Проаналізовано успішні приклади застосування принципів кооперації в умовах аграрного сектора економіки України на сучасному етапі становлення інституту кооперації. Узагальнено основні проблеми організації сільськогосподарських кооперативів.

Постановка проблеми. Будь-який вид господарської діяльності не може бути ефективним, якщо не використовувати в повній мірі всі фактори і резерви його раціональної організації. Об'єднуючи свої зусилля на основі механізмів кооперації суб'єкти господарювання (фізичні і юридичні особи) досягають, як правило, значно кращих результатів діяльності в обсягах виробництва, зниженні витрат на виробництво продукції та її просування на ринку порівняно із самостійним господарюванням. Особливо це стосується аграрної економіки як найбільш ризикованої, залежної від територіально-просторових та кліматичних факторів, найближчої до споживача і т.д.

Відродження і розвиток кооперації в Україні у повному її розумінні, на основі тісного взаємозв'язку теорії з науковим прогнозом і апробацією розробок на практиці, є важливим поступом вперед у вирішенні проблеми зміни існуючих організаційно-економічних і правових відносин та структурної перебудови сільського господарства на основі приватизації землі, засобів виробництва в умовах переходу до ринку. Кооперація як високозначиме унікальне явище може стати рушійною силою і однією з основ економічної політики держави на селі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Формування наукової концепції розвитку сільськогосподарської кооперації залежить від нагромадження багатовікового досвіду і теоретичної спадщини. Значний вклад у розвиток кооперативної ідеї внесли відомі теоретики кооперативного руху і вчені економісти-аграрники, такі як В. Антонович, М. Драгоманов, С. Подолинський, С. Кача, Д. Танячкєвич, М. Баллін, М. Левитський, Р. Оуен, Ш. Фур'є, Г. Шульце-Деліч, Ф. Райффайзен, О. Чаянов, Дж. Коул, Дж. Стречі, М. Туган-Барановський, Ш. Жід, М. Кондратьєв, Б. Мартос, Є. Храпливий. У наш час – В. Апопій, В. Гончаренко, В. Зіновчук, О. Крисальний, Р. Корінець, Л.

Молдаван, В. Пантелеймоненко, І. Томич, Г. Черевко та ін. Проте їхні наукові дослідження відносяться не лише до різних епох, а й відрізняються своїми поглядами на суть і підходами до розвитку кооперації. Наявність великої кількості різних поглядів щодо суті кооперації обумовлюється завданнями, її місцем і значенням у розвитку суспільства. Реалізація ж кооперативних ініціатив у реальних умовах на основі сучасних економічних інтересів сільськогосподарських виробників робить внесок кожного у становлення кооперативного руху взагалі як абстрактно-логічної концепції.

Кількість СВК має тенденцію до скорочення через перехід в інші організаційні структури. Проте, такі формування вирішують важливі соціальні питання в Україні, забезпечують збереження робочих місць, формують соціальний капітал об'єднаних територіальних громад і забезпечують збереження сільських територій.

Мета та методика дослідження. Метою є узагальнення вітчизняних реалій організації та функціонування сільськогосподарських виробничих кооперативів та основних проблем розвитку сільськогосподарської кооперації як форми здійснення інтеграційних відносин, визначенні проблем та розробки економічних, організаційних, інституційно-правових напрямів їх реалізації на практиці. Дослідження здійснено за загальнометодологічною схемою системного підходу. Для вирішення окремих завдань використовувався статистично-економічний метод (при аналізі стану та тенденцій розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів в Україні), порівняльного аналізу (при дослідженні сучасних практик функціонування кооперативів).

Виклад основного матеріалу. Світова практика кооперативного руху вже півтора століття доводить і продовжує виявляти високу результативність його економічних та соціальних функцій. Організаційна структура, а також формальні й неформальні кооперативні зв'язки активно мобілізують внутрішні резерви учасників кооперації на досягнення максимуму в діяльності кожного кооператора та їх об'єднань різних рівнів. Кооперування є логічною стадією подальшого розвитку реформ, яка стає можливою завдяки виникненню значної кількості незалежних приватних власників. Мова йде про утворення нової організаційної структури сільського господарства, побудованої "знизу-вгору" на таких фундаментальних засадах ринкової економічної системи, як провідна роль індивідуального матеріального інтересу, реалізація можливості економічного вибору, розвиток здорової конкуренції, обмеження державного втручання і регулювання в аграрному секторі економіки.

Важливою є місія кооперації сільських товаровиробників у протистоянні безконтрольному поширенню посередницького бізнесу. Ця проблема існує не тільки в нашій країні – кожна країна ринкової економіки пройшла шлях обмеження посередницького бізнесу. Проте в Україні посередницькі структури настільки далеко запустили свої щупальця у сільське господарство, що не буде перебільшенням сказати – це стало проблемою національного масштабу. Село страждає від надмірно високих цін на матеріально-технічні ресурси та нестабільних цін на вироблену сільськогосподарську продукцію.

Сільськогосподарські виробничі кооперативи (далі - СВК) після масового реформування сільськогосподарських підприємств у 2000 р. налічували 3136 од., або 23,8 % від загальної кількості новостворених підприємств (друга позиція після господарських товариств - 51 %). Більшість таких кооперативів були створені шляхом трансформації колективних сільськогосподарських підприємств і успадкували їх виробничу базу, землекористування та трудові ресурси. Проте в подальшому кількість СВК стрімко зменшувалася (рис. 1) через відповідну політику.

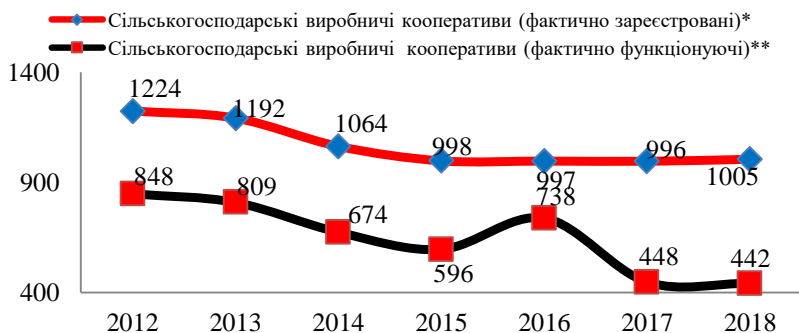

Рис. 1. Трансформаційна динаміка становлення та функціонування сільськогосподарських виробничих кооперативів в Україні

Джерело: *Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання [URL:http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2019/ks_opfg/arh_ks_opfg_19.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2019/ks_opfg/arh_ks_opfg_19.htm).

** Статистичний збірник «Сільське господарство України» 2017 рік (діяльність виробників продукції сільського господарства с.171)

Негативна тенденція щодо кількості безпосередньо вплинула і на зменшення їх частка у землекористуванні та зайнятості населення в кінцевому результаті впливаючи на результативність функціонування (табл. 1).

Таблиця 1

**Показники землевикористання та прибутковості
сільськогосподарських виробничих кооперативів ***

Показник	2001	2002	2005	2010	2014	2015	2016
Землекористування та зайнятість населення							
Всього працівників, ос.	338,5	252,6	107,2	37,3	20,8	19,1	17,1
% до чисельності по с. г. підприємствах	19,9	17,8	13,4	7,2	4,9	4,8	4,4
Сільськогосподарські угіддя, тис. га	3787	3278	1811	941	569	544	505
% до с. г. підприємств	17,2	15,0	11,1	5,1	3,1	3,1	2,9
Прибутковість діяльності							
Прибуток від усієї діяльності (збиток), млн. грн.	257	-64	22	265	476	1695	1953
на 100 га, с. г. угідь тис. грн	76,0	0,0	21,0	0,7	2,3	8,9	11,4
%, прибуткових підприємств	57,6	37,9	34,1	60,4	72,2	86,6	86,4
%, збиткових підприємств	41,8	61,0	65,9	39,2	27,5	12,8	13,0
Результати реалізації сільськогосподарської продукції							
Прибуток (збиток), млн. грн	241	-67	18	265	473	1668	1928
Рівень рентабельності (збитковості), %	13,0	-3,9	1,2	12,5	15,6	43,0	42,7
Продукція рослинництва							
Прибуток (збиток), млн. грн	356	157	57	362	644	1535	1889
Рівень рентабельності (збитковості), %	33,7	16,4	6,5	27,8	33,2	56,1	55,9
Продукція тваринництва							
Прибуток (збиток), млн. грн	-115	-224	-39	-97	-171	134	39
Рівень рентабельності (збитковості), %	-14,4	-30,1	-5,9	-11,7	-15,7	11,7	3,4

*Дані Державної служби статистики України; розрахунки авторів.

Таким чином, з-поміж інших підприємницьких формувань, враховуючи соціальну спрямованість кооперативу, спостерігаємо відносно невисоку прибутковість діяльності, що пояснюється вирішенням соціальних завдань для своїх членів.

Аналіз сучасної роботи виробничих сільськогосподарських кооперативів показав позитивні результати, зокрема соціально-економічного плану. Зокрема, за високим рівнем соціально-економічних показників, можна виділити конкретні кооперативи: СВК "Батьківщина" Полтавської, "Устинівський" та "Плосківський" Київської, "Урожай" Волинської областей. Виробництво валової продукції на одного працівника становить 40-50 тис. грн, з розрахунку на 1 га одержують 500-1000 грн чистого прибутку, що в 3-4 рази вище, ніж у середньому по області.

Соціальна місія виробничого кооперативу реалізується концентрацією уваги на таких напрямках, як ріст добробуту, рівень освіти, розвиток соціальної інфраструктури і збереження села та довкілля.

Прикладом успішного застосування принципів кооперації в умовах аграрного сектора економіки України на сучасному етапі є СВК "Батьківщина" Котелевського району Полтавської області – добровільне статутне об'єднання громадян-власників особистих земельних та майнових паїв для спільного, колективного господарювання. Членами кооперативу є 356 осіб і 449 асоційованих членів, які передали в оренду власні земельні ділянки загальною площею 4403 га, орних земель – 3919 га, сінокосів і пасовищ – 483 га, лісових насаджень – 307 га. Майнові паї також передані в статутний пайовий фонд. Одним із вдалих був 2012 рік, коли врожайність зернових у кооперативі "Батьківщина" становила 46,9 ц/га, цукрових буряків – 317, соняшнику – 22,8 ц/га; надій від корови становив 6000 кг молока. Одержано 3,7 млн грн чистого доходу при загальному рівні рентабельності виробництва 52,7%.

Основними чинниками досягнутого кооперативом "Батьківщина" є раціональне управління структурами, побудоване на корпоративних принципах, організаторські здібності та високий професійний рівень керівників і спеціалістів, суворе дотримання трудової й технологічної дисципліни, постійне навчання кадрів та розв'язання соціальних проблем членів та асоційованих членів кооперативу. Дотримання технологічних вимог і пошук резервів стали притаманними для всіх членів кооперативу.

"Батьківщина" - багатогалузеве підприємство молочно-зерново-бурякового напрямку з розвинутим м'ясним тваринництвом, яке використовує лише вітчизняну техніку. Усі виробничі підрозділи наділені правами економічної самостійності (дві тракторно-рілничі бригади, дві молочнотоварні ферми, ферма дорощування молодняка великої рогатої худоби, свиноферма, птахоферма і вівцеферма, автопарк, механічна майстерня і будівельний цех). Успіх діяльності кооперативу базується на дотриманні певних організаційно-економічних засад. Це раціональне управління підприємством і всіма

його структурами, належні організаторські здібності всіх керівників і спеціалістів, високий професійний рівень голови правління О. Г. Коросташова, суворе дотримання трудової і технологічної дисципліни, постійна турбота про людей праці, порівняно висока матеріальна й моральна заінтересованість з одночасним заохоченням ініціативи з підвищенням відповідальності кожного працівника та демократичним управлінням.

Ефективне господарювання тут розпочали з організації навчання кадрів та оволодіння ними економіко-правовими знаннями і застосування їх у ринкових умовах. Для цього розроблено і прийнято положення про Раду виробничого підрозділу.

Висновок. Створення і результативне функціонування кооперативів можливе за наявності у суспільстві відповідних передумов суспільного, юридичного, економічного та психологічного характеру, тобто достатнього соціального капіталу. Відсутність хоча б однієї з цих передумов може стати значною перешкодою у створенні кооперативів, або й призупинити цей процес. І навпаки, чим реальніші передумови, тим швидше відбувається їхнє становлення, подальше об'єднання й формування цілісної кооперативної системи у національному масштабі.

Дослідження інституційних засад кооперації та її функціонування як механізму економічного саморегулювання дають підстави стверджувати, що кооперація не має достатньої державної підтримки для свого розвитку. Як наслідок, кількість кооперативів постійно зменшується.

Вважаємо, що кооперативна система взаємодії економічних агентів в агросекторі має включати загальнодержавні програмні заходи щодо інституційної адаптації кооперації як механізму ринкового саморегулювання, особливої форми інтеграції. Інституційний механізм регулювання підприємництва і кооперації включає в себе систему базових та похідних інституцій, правил, традицій, організацій та установ, завдання яких полягає у визначенні норм поведінки суб'єктів економіки задля задоволення індивідуальних і суспільних цілей у системі виробництва та обміну товарів і послуг.

Список використаних джерел

1. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання URL:http://www.ukrstat.gov.ua/edrpo/ukr/EDRPU_2019/ks_opfg/arh_ks_opfg_19.htm.
2. Статистичний збірник «Сільське господарство України» 2017 рік (діяльність виробників продукції сільського господарства)